

Crnogorska kultura, običaji i jezik

Plodovi krša

Piše: Vukan Ražnatović

O autoru

Vukan Ražnatović, rođen je na Cetinju, gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje. Na Filozofskom fakultetu u Nikšiću završio je Studijski program za istoriju. Stručno usavršavanje završio je na Univerzitetu Fridrih Šiler u Jeni, Njemačka, na polju muzeologije. Trenutno je magistrant na Fakultetu političkih nauka UCG na Međunarodnim odnosima. Radi kao kustos u Istorijском muzeju Narodnog Muzeja Crne Gore.

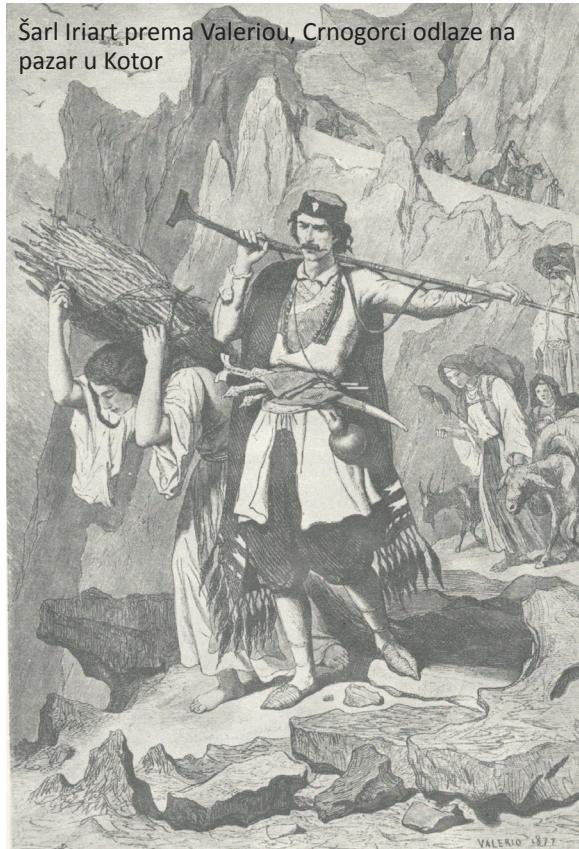

Život crnogorskog naroda, kao i svakog drugog, oblikovala je njegova prošlost. Stalni periodi ratovanja napravili su od malog brdskog naroda prepoznatljivo ratničko i plemensko društvo, uvijek upleteno u borbi za goli život, čak i u vrijeme mira. Od samog rođenja muškog đeteta smatralo se da je kuća dobila još jednu pušku. Ovo govori o pogledu na život kao permanentno ratno stanje. Svaki Crnogorac je od ranog djetinjstva bio podučavan ratničkim vještinama. U njega su usađivane vrijednosti ratničkog plemenskog naroda koji je svojim postupcima prvenstveno trebalo da odbrani obraz svoje porodice, plemena, države, a posle toga sve ostalo. Reputacija je bila vrednija od života. O tome najviše govori kult čojstva i junaštva, najveće vrijednosti kojima su stremili. Junaštvo je bilo kompatibilno sa naravom Crnogoraca i ono im je pomoglo u neprestanoj borbi sa neprijateljima, kao i sa teškim životom koji im je pružao goli krš Crne Gore. Međutim, sa junaštvom dolazi gordost, nadmenost, potreba da se bude bolji od svakoga, pa je tu nastupalo čojstvo. Ono je uvijek išlo u prvi plan i smatrano je većom vrlinom od junaštva, čemu idu u prilog izreke: „Junaka na hiljade, a ljudi u hiljadu jedan“ i „Junaštvo je braniti sebe od drugih, a čojstvo druge od sebe“. Takođe ih je upozoravalalo da budu skromni, pravedni, uzdržljivi. Pored ratnika, svakako najvažnija uloga Crnogorca je bila da bude muž i otac, da nastavi lozu, a samim tim i da napuni kuću. To se, naravno,

podrazumijevalo muškom đecom.

Sa druge strane, žensko dijete je smatrano za „tuđu sreću“ ili „tuđi ručak“ i jedan je od glavnih karakteristika patrijarhalnog društva. Rovinski svjedoči da su Crnogorci, kada bi pričali o svojoj ženi ili kćerki, obavezno dodavali „oprostite“, dok je nerijetko i sama žena govorila „Sačuvaj Bože samo muške glave“. Nije bilo neobično da se vidi žena koja nosi na leđima teški teret, pa čak i „karavane žena“. Na drugoj strani, za Crnogorca je majka svetinja i nema većega grijeha od neposlušnosti prema majci. Dobra domaćica se visoko cijenila i ostalo je dosta izreka u vezi toga („Ne стоји кућа на земљи, већ на јени“, „Нема дома без домаћице“, itd). Birajući suprugu, nije se gledalo na njenu ljepotu ili njene osobine već „из какве је куће“ time birajući je prvenstveno prema vrlinama njenih muških ukućana i „каква их ријеч бије“. Međutim za jedno društvo koje je bila patrijarhalno žene su uživale i izvjesna prava. Tako je, ukoliko je muž nasilan prema ženi, njena porodica imala pravo da je vrati svojoj kući, a ako se sama žena odluči na taj korak, mogla je da zatraži prćiju (miraz) nazad. Gledajući samo ovih par primjera, može se vidjeti da je postojao dvostruki odnos prema ženama. Sa jedne strane, ona je bila u gotovo ropskom odnosu prema muškarcu, a sa druge je mogla da bude veoma cijenjena u društvu.

I u današnjem društvu, koje je u prethodnom vijeku doživjelo mnoge promjene, ostali su tragovi patrijarhalnog mentaliteta. Ovo se naročito odnosi u poštovanju brojnih običaja koje prati kako svakodnevni život tako i važnije životne događaje. Običaji su različitih priroda, od paganskih običaja starih Slovena poput nalagan-

Šarl Iriart prema Valériou, Crnogorci odlaze na pazar u Kotor

ja badnjaka za Badnje veče, hrišćanskih, većinom pravoslavnih, obreda, od kojih je najkarakterističnije proslavljanje krsne slave, plemenskog fenomena krvne osvetе do islamskog običaja pušenja čibuka . Od ovih svakako najviše prednjače plemenski običaji i pravoslavna vjera. Iako ne mnogo učeni u pitanjima vjere (Rovinski je zapazio da ne znaju skoro nikakve molitve i da crnogorska kuća po svojoj unutrašnjosti ne nagovještava da su njeni stanovnici hrišćani) Crnogorci su bili veoma religiozni, na svoj način, a svako je znao na koje se svečeve smije, a na koje ne smije raditi. Crkveni obredi su pratili svaki važniji događaj života - rođenje, krštenje, svadba, smrt. Crkva je bila jedina nadplemenska institucija do kraja 18. vijeka, izuzev Zbora, i samim tim postala jedan od faktora koja je mogla da suzbije plemensku anarhiju i održi narod. Ipak, ni ona nije mogla da nadvlada akutni problem crnogorskog društva – krvnu osvetu. I danas moderne crnogorske institucije imaju problema sa ovim običajem, a u narodu je i dalje ostala izreka „Ko se ne osveti, taj se ne posveti“. Sastavni dio crnogorske kulture je nadrilekarstvo i sujevjerje. I dan-danas su ova sujevjerja prisutna u narodu i pored emancipatorskih pokreta iz druge polovine XX i početka XXI vijeka. „Zavijanje pupka“ zarad ublažavanja bola u stomaku, „podizanje vratića“ kod male đece, razni prirodni ljekovi „nadrilekara“ i odlazak kod „vračara“ zarad skidanja crne magije , samo su neki od vidova alternativnih metoda liječenja i vjerovanja (a u potpunosti se kose sa hrišćanskim učenjima) koji su prisutni kod Crnogoraca. Ovi raznovrsni uticaji i svojevrsni običaji čine amalgam koji je crnogorska kultura.

Međutim, to se ne srijeće samo u obredima već i u jeziku. Crnogorski kao slovenski jezik srodan je, naravno, ostalim južnoslovenskim jezicima, ali takođe ima mnogo uticaja od italijanskog, njemačkog i turskog. Italijanski uticaj je došao zahvaljujući primorskim gradovima koji su vjekovima bili pod mletačkim uticajem. Pozajmice

Teodor Valerio, Čuvarka oružja, lula i kolevke pred Cetinjskim manastirom

u riječima su pored ostalih i pamidora, fadžola, polpete, bokal. Njemački jezik je imao svoj uticaj najviše tokom XIX vijeka, sa riječima poput granata, haubica, šric, hohštapler, lekcija... Ovo se podudara sa vremenom kada Habzburška monarhija postaje neposredni susjed Stare Crne Gore. Turski jezik je, prirodno, došao sa osvajanjem od strane Osmanlija i njegov uticaj je najveći nad crnogorskim jezikom koji ima mnogo turcizama. Primjeri su: adet (običaj), aga, baba, čebe, čaj, fukara, kafana i mnoge druge. Pored toga bi trebalo spomenuti i mađarski koji je imao uticaja na sve južnoslovenske jezike pa samim tim i na crnogorski. Međutim, neke originalne riječi za svakodnevne stvari, najviše arhaične, potpuna su nepoznanica stanovnicima Crne Gore koja nije bila u sastavu države tokom XIX vijeka i ranije. Jezik je svoj najveći domen dostigao u narodnom stvaralaštvu u epskoj poeziji, sa istorijskim temama kao najčešćim motivom. Stalna ratna prisustvom je pjesmom bodrila ratnike koji su svakog trena mogli biti pozvani od strane gospodara. Manji broj je pripadao lirskim pjesmama. Ovakvo podneblje i pjesnička tradicija je bilo idealno tlo koje je moglo da iznjedri pjesnička dostaiguća Njegoša, crnogorskog vladika i pjesnika koji je crnogorsku kulturu uzdigao kao nijedan drugi pojedinac, u sami vrh južnoslovenske i evropske civilizacije.

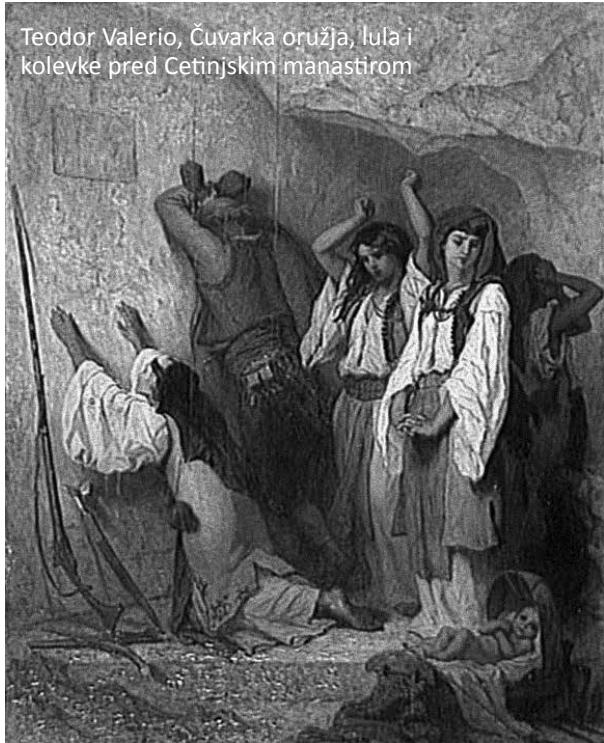
Svako pjevanje prati neki instrument. Kada pričamo o crnogorskoj muzici, tu se prvenstveno misli na gusle, a manje na diple (duvački instrument), instrument sa jednom strunom napravljenom od konjske glake koja se nalazila i na gudalu. Gusle su neizostavni dio crnogorske kulture, a pjevanje uz njih je služilo i za razgovor i za vaspitanje. Njima su se prenosile pjesme o bitkama i davale važne životne pouke. Guslar je uvažavao veliko poštovanje među narodom. Nijedna manja ili veća svetkovina nije mogla proći bez pjevanja uz gusle. Same gusle su bile bogato ukrašene-motivima iz narodnog vjerovanja, slavne prošlosti i slično, a glava gusalja je najčešće imala životinjske motive. Napravljene su najčešće od jednog komada javorovog drveta (ili koščela u nedostatku javora, nikako od vrbe ili nekog drugog mekog drveta), a preko njih presvučena je jagnjeća ili jareća koža. Zvuk gusalja se opisuje kao „oštar“, što se može i reći za pjevanje koje ide uz njih. Nekada su se uz gusle pjevale samo junačke pjesme, da bi se do danas assortiman proširio. Od poznatih pjesama treba istaći: „Zidanje Skadra“, „Ženidba Maksima Crnojevića“, kao i pjesme o Baju Pivljaninu, Nikcu od Rovina, Lazaru Pecirepu i drugim uskocima i hajducima. Za razliku od muškaraca, žene ne pjevaju uz gusle, iako su znale mnoge junačke pjesme. One imaju svoje posebne pjesme – tužbalice, koje nastaju iz žalosti za najbližima koji su umrli ili poginuli.

Jedna od glavnih karakteristika crnogorske kulture je prepoznatljiva nošnja. Iako slična nošnjama drugih regiona Balkana, ona se ističe među njima. Ova sličnost je izazvana osmanskim uticajem na hrvatsko, srpsko, bugarsko, albansko, grčko i crnogorsko društvo. Nošnja je bila u živopisnim bojama - crvenoj, zlatnoj, zelenoj, bijeloj ali i crnoj. Sastojala se od džamadana, gunja, jeleka, toka, dušanke, dolame, tambulosa, silava, pantalona, košulje, opanaka ili čizama. Ovo se odnosi na svečano crnogorsko muško odijelo koje se pravilo najviše od čoje. Svakodnevno odijelo sastojalo se najčešće samo od košulje i pantalona. Bila svečana prilika ili ne, neizostavni ali i najprepoznatljiviji odjevni predmet kod Crnogoraca bila je kapa. Postoji nekoliko teorija o nastanku konačnog oblika crnogorske kape. Jedna je da je nastala pod uticajem nošenja fesa na Balkanu dolaskom Osmanlija. Druga da se razvila od kalpaka (najraniji crteži Njegoša prikazuju ga sa kalpakom) ili dalmatinske crvene kape. Takođe je prisutna teorija da je preko Paštrovića došla u Crnu Goru pod uticajem mletačke mode u 18. vijeku. Ova kapa je ravnog dna i ravnog oboda, napravljena od crvenog sukna na površini (tepelak) sa obodom prekrivenim crnom tkaninom (derevijom). Na površini je najčešće bio zlatovez sa motivima polukruga, inicijala vlasnika, šestokrake zvijezde ili inicijala crnogorskog vladara. Crnogorska kapa je imala veliku simboliku kod Crnogoraca i predstavljala je glavu, odnosno samog vlasnika. Tako je, u nemogućnosti da prisustvuje nekom svečanom činu, Crnogorac po nekome slao svoju kapu i time se smatrao da je lično prisustvovao. Drugi primjer je da se kapa nikada nije stavljalna na sto, jer bi to značilo da je njen vlasnik tu nalazi, a običaj je bio da se pokojnik drži na stolu nakon smrti.

Kao i muške, dio ženske narodne nošnje je takođe bila kapa, često sa maramom. Ženska nošnja je bila isto raskošna kao i muška. Sastojala se od mnogih elemenata i to: ječerma, kamizola, zubun, dolama, bran, suknja, rasa i pregača. Kao i kod muških postojale su i svečanije verzije nošnje koje su pored skupljih i kvalitetnijih, ali i bogatije ukrašenih djelova sadržale i razni nakit, u kojem su se mogli vidjeti orijentalni uticaji. Najkarakterističniji je čemer, ukrašeni ženski kaiš.

Bogatstvo crnogorske nošnje bila je sušta suprotnost crnogorskog pokućstva. U kući su najvrijednije stvari bili sama nošnja i oružje, koje je bilo često sami njen dio. U njoj su postojale osnovne stvari: kreveti, stolice i stolovač, sanduci (škrinje) za malobrojnu odjeću i postelju, pribor da jelo, oruđe za poljoprivrednu i preslicu kojoj je poklanjana posebna pažnja u izradi i ukrašavanju. Kuća se najčešće sastojala iz dva dijela: dio za stanovanje članova porodice (čeljadi) i mjesto za stoku (živo), koje se nazivalo konoba. Ona je mogla da bude u susjednoj sobi ili na don-

Teodor Valerio, Čuvarka oružja, lula i kolevke pred Cetinjskim manastirom

jem spratu kuće. Fizičko i duhovno sjedište kuće je bilo ognjište oko kojeg se odvijao život i ono je simbolizovalo porodicu isto kao i kapa pojedinca. Kada bi rekli da se neđe istulilo ognjište, to je značilo da je kuća ostala bez muških potomaka, odnosno, da se iskopala.

Sve tradicije, pa i crnogorske, imaju svoje pozitivne i negativne aspekte. I od toga ne treba bježati niti ih se stidjeti. Sve je to stvar prošlosti i ono što nas čini društвom kakvim danas jesmo. Međutim, najviše treba baštiniti one pozitivne kako bi unapređivali i obogaćivali njima svoj nacionalni kulturni identitet, dok treba nastojati da negativne ostanu tamo gdje im je i mjesto, u prošlosti i istorijskim knjigama. Čojstvo i juнаштво treba zadržati u potpunosti

u XXI vijeku i pored toga što ne postoji konstantna prijetnja od stranih zavojevača. Baštiniti porodične vrijednosti kako su ih baštinili i preci ali biti pravedniji od njih u postupanju sa kćerkama i ženama. I konačno obogaćivati jezik novim djelima.

Izvori:

- Pavle Rovinski Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti tom II i III, Cetinje 1994.
- Adnan Čirgić Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca, Cetinje 2018.
- Adnan Čirgić Antologija crnogorskih usmenih tužbalica, Cetinje 2018.
- Aleksandar Radoman Pregled crnogorske usmene književnosti, Matica 54, Cetinje 2013.
- Saša Brajović Re-prezentacije Crnogoraca Teodora Valerioa, Istorisku zapisi 1-2, Podgorica 2017.
- Zbornik radova XXXV kongresa Saveza Udruženja folklorist Jugoslavije, Rožaje 26 – 29. Septembar 1988., Titograd 1988.
- Fotografije uz tekst Vukana Ražnatovića preuzete su iz sljedeće bibliografske jedinice: Saša Brajović, Re-prezentacije Crnogoraca Teodora Valerioa, Istorisku zapisi 1-2